

ТЕОРІЯ МОВЛЕННЄВИХ АКТІВ

Теорія мовленнєвих актів сформувалася в межах лінгвістичної філософії (Дж.Остін, П.Стросон, Дж.Сьорль). Творець ТМА – Дж.Остін. Основні ідеї ТМА були викладені в лекціях “How to do things with words”, прочитаних їм у Гарвардському університеті в 1955 р. Через 7 років тексти лекцій були опубліковані.

У основу ТМА Дж.Остіна було покладено поняття мовленнєвого акту (МА).

МА – мінімальна одиниця мовного спілкування.

МА – створення конкретної пропозиції, наділеної пропозиціональним змістом, забезпечена комунікативною метою, яка передається від адресанта до адресата. МА породжується за допомогою коду і передається по каналу зв'язку в умовах реальної мовленнєвої комунікації. Таке тлумачення МА близьке до тлумачення висловлення.

МА має три складові частини – локутивний акт, ілокутивний акт, перлокутивний акт. Відповідно до визначення Дж. Остіна, «локуція є актом мовлення», «ілокуція є актом, що полягає в мовленні», «перлокуція є актом, який здійснюють за допомогою мовлення».

Локутивний акт – форма вираження змісту висловлення. Локутивний акт розглядається як етап вимовляння певних звуків і слів, які становлять конкретну конструкцію та яким притаманний зміст і референція. У реальній ситуації спілкування реалізація висловлення нерозривно пов'язана з наданням йому певної ілокутивної сили.

Ілокутивний акт (ілокуція) – компонент мовленнєвого акту, який являє собою власне мовленнєву дію, залучену в систему мовленнєвої діяльності, усвідомлену, цілеспрямовану, творчу, конвенціональну, таку, що передбачає активацію пропозиції. Зміст ілокутивного акту відбивається в **ілокутивній силі / функції**.

Компоненти ілокутивної сили включає такі компоненти:

ілокутивна мета (те, заради чого здійснюється МА)

засоби її досягнення

умови досягнення

інтенсифікатори.

Для визначення ілокутивної сили достатньо знати, якої ілокутивної мети має намір досягти адресант, якими способами та з якою інтенсивністю відбуваються пропозиційні акти, які при них пропозиції, як реалізуються психологічні стани та з якою інтенсивністю.

Перлокутивний акт – результат мовленнєвого впливу адресанта на думки, почуття і дії адресата.

Поняття перлокутивного акту (перлокуції) вважається найпроблемнішим серед мовленнєвоактових понять, «ахілесовою п'ятою мовленнєвих актів».

У фаховій літературі – три основні групи стосовно розуміння перлокуції.

Перша виключає перлокуцію з поля зору досліджень, оскільки її неконвенціональний характер суперечить регулятивному принципу опису мови й тому вона нібито взагалі не може бути системно описана (Борисова І.Н., Liedtke F.).

Інші дослідники трактують перлокуцію як реактивний мовленнєвий акт адресата (І. Шевченко, K.R. Wagner, E. Weigand).

Прихильники **третьої** точки зору розмежовують поняття «перлокутивний акт» і «перлокутивний ефект»: перше вони розуміють як спробу впливу або «перлокутивна спроба», друге – як «інтендовану реакцію слухача» (Holly W.), результат впливу.

Інтендованість розуміємо як наявність у комунікативній інтенції адресанта перлокутивної мети донести імпліцитний смисл до адресата (Безугла Л.Р.).

З цього приводу варто зазначити, що Дж. Остін та Дж. Сьорль трактують мовленнєвий акт у цілому з позиції спостерігача, причому тоді, коли його вже здійснено. Така позиція видається найбільш релевантною, оскільки вона дає змогу чітко оцінити ситуацію, розглядаючи не окремий МА, а певний дискурс, що у свою чергу дозволяє інтерпретувати всі компоненти МА.

Л. Безугла: **перлокутивний акт** – інтендований вплив адресанта на думки, почуття і дії адресата або третьої особи через локутивний та ілокутивний акти.

Мовленнєвий акт (МА) як одиниця комунікативної діяльності характеризується в параметрах інтенціональності, конвенціональності, адресатності, пропозиціональності. Усі ці ознаки є добре вивченими та описаними у фаховій літературі. У найбільш вичерпному вигляді вони наводяться І. Шевченко, яка обґрунтувала та вивела модель МА з дев'ятьма конститутивними аспектами:

– 1) адресантний, 2) адресатний, 3) інтенціональний. Ця частина створює антропоцентричний блок мовленнєвого акту та містить мету комунікації; 4) контекстний, 5) ситуативний, 6) метакомунікативний аспекти. Цей блок відображає умови та способи реалізації мовленнєвого акту; 7) денотативний, 8) локутивний, 9) ілокутивний аспекти – центральний блок мовленнєвого акту, описує висловлення: його зміст, форму, впливову силу.

1. **Адресантний аспект** відображає соціальні та ситуативні ролі, психологічні характеристики. Адресант визначає зміст висловлювання та його ілокутивну силу. Цей аспект формує стратегії і тактики комунікації.

2. **Адресатний аспект** має на увазі адресата в сукупності його соціальних та ситуативних ролей, знань про світ, мотивів. За своєю комунікативною сутністю в плані виконаних ними різних автокомунікативних функцій, розрізняють власне адресата, адресата-

ретранслятора, квазіадресата, непрямого адресата, співадресата (за Г. Почепцовим).

3. Інтенціональний (мотиваційний) аспект. Інтенціональність, як основоположна структура свідомості, включає в себе комплекс ментальних станів, які спрямовані на об'єкти та положення справ у світі, і, відповідно позначаються як інтенціональні стани. Інтенція не співпадає ні з пропозицією, ні з ілокутивною силою. Мотив мовленнєвого акту може бути визначеним з комунікативної ситуації або експліцитно представленим в самому висловлюванні. Серед інтенційних станів називають віру, намір, надію, ненависть, фрустрацію, бажання, жах (Сьорль Дж.).

Інтенціональну структуру речення як його обов'язкову властивість можна виразити формулою I_p , де p символізує пропозиційний зміст, а I – ілокутивний складник (Сьорль Дж.).

Різний характер ілокуцій, які виражаються мовними засобами, обумовлює наявність різних типів ілокутивних актів та, відповідно, різних інтенціональних типів речень, що забезпечують певні соціальні потреби комунікантів.

4. Контекстний аспект. Комунікативні інтенції висловлювання, його ілокутивну силу та прагматичний ефект можливо оцінити лише в широкому контексті з урахуванням його взаємозв'язків з іншими реченнями. Хрестоматійним став приклад „Я повернусь через п'ять хвилин“, який у різних контекстах можна розцінювати як обіцянку, погрозу, повідомлення або попередження.

У лінгвістичній літературі розрізняють вербальний, ситуативний, фізичний, психологічний контекст (Кочерган). Вважається, що контекст конституюють: адресант, адресат, місце, час та „психологічні стани – намір, бажання, вірування“ адресанта і адресата (Сьорл Дж. с. 130, с. 242-243). Однак, контекст необхідно розуміти не як суму значень його компонентів, а як реальний смисл, який отримує висловлювання, співвідносячись з контекстом, в якому воно існує, тому основною функцією контексту є смислотвірня.

5. Ситуативний аспект. Мовленнєва ситуація визначається як референт висловлювання, як сукупність елементів, присутніх у свідомості адресанта та в об'єктивній дійсності в момент говоріння, які обумовлюють певною мірою відбір мовних елементів при формуванні висловлювання. Параметри ситуації впливають на визначення типу мовленнєвого акту та способи його вираження – прямі чи непрямі.

6. До метакомунікативного (фатичного) аспекту відносяться засоби встановлення контакту, які забезпечують початок, продовження та роз'єднання мовленнєвої інтеракції (Почепцов Г.Г.), а також комунікативні принципи, максими ввічливості [Грайс]. Цей аспект може бути представленим експліцитно або імпліцитно.

7. Ядро змісту повідомлення становить денотативний аспект, тобто пропозиція. Кожен мовленнєвий акт, передаючи інформацію, має на меті

змінити поведінку комунікантів. В залежності від заданих комунікативних засобів виокремлюють три види категорій інформації: 1) когнітивну інформацію – пропозиційний, фактичний зміст висловлювання; 2) індексальну – інформацію про психологічний та соціальний стан адресанта; 3) регулятивну – інформацію про ведення інтеракції, зміну ролей, зворотного зв'язку.

8. **Локутивний аспект** є формою вираження змісту висловлювання. Локутивний акт розглядається як етап вимовляння певних звуків і слів, які представляють конкретну конструкцію, та яким притаманний зміст і референція. В реальній ситуації спілкування реалізація висловлювання нерозривно пов'язана з наданням йому певної ілокутивної сили.

9. **Ілокутивний аспект.** Ілокутивна сила це те, що маніфестує текст, тобто смисл, що вкладається адресантом у вимовлене ним висловлювання, який повинен сприйняти і усвідомити адресат.

КЛАСИФІКАЦІЯ МА.

Однією з найважливіших проблем лінгвістичної прагматики є класифікація мовленнєвих актів. В основі класифікації ілокутивних актів покладено комунікативний намір та ілокутивну силу висловлення.

Дж.Сьорль, один із класиків ТМА, створює свою класифікацію, ґрунтуючись на таких параметрах, за якими можуть розрізнятися мовленнєві акти:

- 1) мета мовленнєвого акту;
- 2) спрямованість акту (твердження, наприклад, спрямовані від слів до світу, а обіцянки й вимоги - від світу до слів);
- 3) виражений психологічний стан мовця;
- 4) прагнення досягнути мети;
- 5) розходження в статусі мовця й слухача;
- 6) вираження інтересів мовця й адресата;
- 7) відношення до мовленнєвого контексту;
- 8) розходження в пропозиційному змісті, обумовлені розходженнями мовленнєвих завдань;
- 9) розходження між актами, що мають тільки мовленнєву реалізацію, й актами, що можуть бути здійснені як вербально, так і невербально;
- 10) розходження між мовленнєвими актами, успішність яких не залежить від соціальних інститутів;
- 11) розходження між мовленнєвими актами, у яких ілокутивне дієслово функціонує як перформатив, і актами, у яких воно не належить до категорії перформативів;
- 12) стиль здійснення мовленнєвого акту (порівн. заява й визнання).

На основі цих параметрів Дж. Сьорль виокремлює чотири типи МА: **асертиви, квеситиви, директиви, комісиви.**

Асертивом є МА, у якому реалізується повідомлення щодо стану речей *p*. Іntenціональним змістом асертива є задоволення інформаційних потреб

адресата (незалежно від наявності спеціального запиту з його боку), тобто спричинення змін у певному фрагменті епістемічного світу адресата. Перлокутивний ефект від реалізації такого роду мети може бути двох різновидів:

а) привнесення нового знання в епістемічний світ адресата,

б) модифікація вже наявного в його епістемічному світі знання, у результаті чого хибність p перетворюється в істинність або, навпаки, істинність p – у хибність (припустовість, гіпотетичність тощо). Асертиви реалізують напрямок пристосування до життєвого світу згідно з моделлю «світ слово» [285, с. 13]. Типова форма реалізації – розповідне речення.

Квеситив – це МА спонукального типу, який здійснює запит щодо деякої суттєво важливої інформації для заповнення епістемічної (інформаційної) лакуни мовця. Якщо асертив спонукає адресата лише до сприйняття інформації, то квеситив спонукає його до репліки-відповіді, тобто до інформаційної реакції. Хоч у деяких випадках квеситиви й не орієнтовані на відповідь, саме остання є головною передумовою їх успішності, їх перлокутивним ефектом. Напрямок пристосування до життєвого світу – «слово світ», а типова формою реалізації – питальне речення.

Директив є найскладніше організованим МА, оскільки акумулює в собі різноаспектну інформацію. Перлокутивний чинник директива полягає у здійсненні впливу на планування діяльності адресата або у спричиненні невербальних дій. Директив є дією мисленнєво-практичного озадачування, за допомогою якої суб'єкт мовлення намагається реалізувати свою інтенцію через нормування поведінки об'єкта мовлення. Напрямок пристосування директиву здійснюється за схемою «слово світ», а форма їх реалізації – спонукальне речення та різні види імператива.

Комісив є МА, мета якого полягає у здійсненні обіцянки щось зробити в інтересах адресата. Комісиви не тільки зв'язують мовця, але й роблять його причетним до сфери адресата. Від виконання взятих зобов'язань залежать події цієї сфери. Напрямок пристосування життєвого світу – «слово світ», форма реалізації – розповідне або спонукальне речення.

Число класифікацій прагматичних типів висловлювань коливається в залежності від теоретичних позицій дослідників та ступеню деталізації класифікованих властивостей.

Експресиви – МА, що передають психологічний стан адресанта: вибачення, подяка, співчуття, докори, подив, обурення.

Г. Почепцов виокремлює свої типи мовленнєвих актів залежно від ілокутивної сили:

- Констатив - твердження,
- Промісив - обіцянка,
- Менасив - погроза,
- Перформатив - констатація й здійснення дії одночасно,

- Директив - пряме спонукання адресата до дії,
- Квеситив – питання.

І.П. Сусов називає вісім типів мовленнєвих актів (констативи / асеретиви, комісиви, експресиви, декларативи, директиви, квеситиви, вокативи, оптативи).

Існують класифікації Дж. Остіна, Д. Вундерліха, В. Богданова, М. Горелової, Б. Фрейзера, Дж. Оуэра, Ю. Апресяна, Т. Баллмера, В. Бренненштуль, А. Вежбицької та ін.

3. Перформативні МА.

Окремим класом висловлень, що містять експліцитні показники ілокутивної сили, є висловлення, які Дж. Остін назвав **перформативами**. Як правило, вимовляючи речення (напр.: *Я пишу*), адресант лише описує відповідну дію, повідомляє про неї, але не здійснює її. Тоді, як сказати: *Я прошу*, означає здійснити дію – прохання.

Перформативами вважаються такі висловлення, як: *Клянуся говорити правду; Вітаю Вас зі святом! Прошу вибачення; Цим дорученням довіряю Іванову одержати мою зарплату* й ін. Таким чином, Дж. Остін використовує термін "перформатив" для позначення мовленнєвих дій, відмінних від констатації фактів. Конкретизуючи цей термін, Дж. Сьорль позначає ним висловлення, що містять експліцитний показник ілокутивної сили. Для утворення таких висловлень слугують особливі перформативні дієслова. Їх досить багато в будь-якій мові (в англійській нараховується близько 300). Усі ці дієслова позначають ту чи іншу мовленнєву дію, однак не всяке дієслово зі значенням мовленнєвої дії - перформативне.

Як відзначає Г. Почепцов, ілокутивне дієслово повинне включати: (1) сему акту говоріння і (2) сему мовленнєвої дії, яка відбувається. Так, не є ілокутивними дієслова типу *«пролепетати, промурмотіти»* і т.п. Наприклад, висловлення: *Я натякаю тобі, щоб ти мені допоміг* навряд чи можна вважати натяком, і образити когось за допомогою висловлення *Я тебе ображаю* теж не можна: саме значення таких дієслів не допускає перформативного вживання, що перетворює мовленнєвий акт "ілокутивне самогубство" (З. Вендлер).

Перформативні висловлення є формально оповідальними реченнями, що містять перформативне дієслово у формі 1 особи теперішнього часу дійсного способу. На відміну від звичайних оповідальних речень, що повідомляють про щось, вони самі і є мовленнєвим актом. Значення перформативних дієслів різноманітні:

- спеціальні повідомлення (*заявляю, підтверджую, підкреслюю*),
- проявлення влади (*призначаю, наполягаю, раджу, вимагаю*),
- обіцянки (*гарантую, обіцяю, пропоную руку і серце*),
- прохання і пропозиції (*молю, прошу*),
- соціальні мовленнєві дії (*дякую, поздоровляю, бажаю успіху, співчую, вітаю вас*),

реакція на інше висловлення (*допускаю, погоджуюся, заперечую*).

Не завжди висловленню-дії відповідає певне перформативне дієслово. Наприклад мовленнєва дія-погроза: *Ти ще за це заплатишся!* Погроза схожа на обіцянку і відрізняється від неї тільки наявністю в мовці злої волі. Але дієслово *погрожувати* на відміну від *обіцяти* не придатне до перформативного вживання. Не можна сказати: *Я загрожую тобі* і цим пригрозити. Перформативне висловлення не може бути щирим чи помилковим, воно може бути тільки щирим чи нещирим.

Ми назвали лише деякі експліцитні показники ілокутивної сили висловлення. У більшості робіт із прагматики вважається, що граматично детерміноване значення типу речення не завжди ідентично з тим, що має намір вкласти в нього мовець, що він хоче передати партнерові, тобто з ілокуцією речення. Так, питальне за формою речення: *Не могли б Ви закрити вікно?* служить для вираження спонукання-прохання, хоча для цього існують спеціальні спонукальні конструкції з наказовим способом.

4. Непрямі МА. Поведінка комунікантів у соціумі строго регламентована, тобто відповідає соціальним конвенціям (прийнятим у суспільстві правилам):

- реакція на твердження - підтвердження чи заперечення;
- питання - відповідь;
- спонукання - згода;
- свої правила для експресивів: *Дякую!* - *Будь ласка!*

- крім того, природною реакцією на кожне з цих висловлень буде перепитування.

Але в мові існує велика кількість непрямих мовленнєвих актів. Наприклад:

- *Павле, ходімо працювати!*
- *Живіт болить.*

У репліці-відповіді, крім буквального значення, виражається відмова, а прямий смисл слугує причиною відмови.

Непрямий мовленнєвий акт – мовленнєва дія, ілокутивна мета якої не знаходить прямого відображення в мовній структурі висловлення. Звертаючись з тією чи іншою причини (наприклад, із увічливості) до непрямого способу вираження мети, адресант розраховує не тільки на мовні знання співрозмовників, але й на їх немовні знання: знання принципів спілкування типу Грайсових максим кооперативного діалогу, знання умов успішності мовленнєвих актів і, нарешті, "енциклопедичні" знання (уявлення про світ, роль яких у процесі розуміння є, головним чином, об'єктом вивчення в дослідженнях зі штучного інтелекту). Так до чинників, що обумовлюють актуальний смисл висловлення (ілокутивна функція + пропозиційний зміст) додаються два важливих знання - про принципи спілкування і "енциклопедичні" знання. Дж. Сьорль створив свою **типологію непрямих мовленнєвих актів**:

1. Висловлення, що відносяться до здатності слухача виконати певну дію:

- *Не могли б Ви передати сіль?'*
- *Чи є у Вас дріб'язок розміняти долар?'*

2. Висловлення, що виражають побажання мовця, щоб слухач здійснив певну дію:

- *Я сподіваюся, що ви це зробите.*
- *Я хотів би, щоб ви пішли зараз.*

3. Висловлення, що належать до здійснення певної дії слухачем:

- *Офіцери надалі будуть при краватках під час обіду.*

- *Чи не збираєтеся Ви їсти вашу вівсяну кашу?*

4. Висловлення, що належать до бажання чи наміру слухача зробити певну дію:

- *Чи не будете Ви так люб'язні не чинити такого шуму?*
- *Чи не занадто Вас обтяжить повернути мені гроші наступної середи?'*

5. Висловлення щодо причин здійснення дії:

- *Вам би слід бути більш ввічливим з Вашою матір'ю.*
- *Вам краще зараз піти.*

6. Висловлення, в яких можуть сполучатися елементи, перераховані в пунктах 1-5:

Чи не можу я попросити вас зняти капелюха?

Я сподіваюся, Ви не заперечуватимете, якщо я попрошу Вас залишити нас наодинці?

Багато непрямих мовних актів знаходяться на шляху до конвенціоналізації (стандартизації мовних виражень у типових ситуаціях). Наприклад, фрази типу *Можна запропонувати Вам чашечку чаю?* частіше сприймаються як пропозиція, а не як питання чи прохання дозволу. Формально питальні речення *Чи немає у Вас сірників?*, *Чи не знаєте Ви, котра година?* є стандартними вираженнями прохання. В галузі непрямих мовленнєвих актів найбільш плідним є вивчення спонукальних ілокутивних актів. Оскільки в силу прийнятих вимог ввічливості в мовленнєвому спілкуванні нерідко буває недоречним використання прямих наказових речень типу *Вийдіть з кімнати!* чи експліцитних перформативних речень типу *Я наказую Вам вийти з кімнати!*, і тому ми шукаємо непрямі засоби для здійснення наших ілокутивних цілей.

Непрямі мовленнєві акти розглядаються представниками Київської прагматичної школи як результат прагматичної транспозиції, у результаті якої вихідна (базова) ілокуція витісняється похідною. Питання про повне чи неповне витіснення однієї з ілокуцій іншою не є однозначно вирішеним, однак безперечним є існування **поліілокутивних, чи синкретичних** МА, у яких співіснують дві ілокуції. Так, докір: *Міг би і допомогти!* у типовій мовленнєвій ситуації використовується, як правило, не тільки для вираження

осуду (експресив), але і спонукання (директив). Нерозпізнання останньої ілюкції неминуче спричинить таку реакцію: *Ти що, не чуєш мене?*

Г.Г. Кларк і Т.Б. Карлсон звертають увагу на те, що не завжди мовленнєвий акт призначений тому, кому він адресований. Наприклад: Мати каже собаці: *"Рекс, сьогодні з тобою піде гуляти Сергій"* Безумовно, такий МА адресований не Рексу, а Сергію, хто, як побічний адресат МА, сприймає його як директив. Плануючи своє мовлення, мовець завжди будує "ескіз аудиторії". Одним мовленнєвим актом він може передати різні повідомлення різним слухачам. Так, коли вчителька в класі повідомляє: *"Діти, Даша Петрова буде зараз перевіряти чистоту ваших рук"*, то стосовно всього класу вона здійснює констатив, а стосовно Петрової – директив. Побічні МА часто здійснюються у масовій комунікації.

5. Складні МА. У науковій літературі розрізняють два класи МА як мовленнєвих одиниць: прості МА, в основу яких покладено сентенціальну форму та складні мовленнєві акти, в основу яких покладено певне сполучення сентенціальних форм (В. І. Карабан).

Складні МА (СМА) розуміють як не-мінімальну одиницю мовлення, сполучення простих МА, об'єднаних одним з трьох типів дискурсивних зв'язків та які характеризуються певною дискурсивною функцією. СМА задумується та виконується комунікантом як цілісна одиниця мовлення. Безпосередніми компонентами СМА є прості мовленнєвоактові функції та дискурсивний акт їх поєднання.

Кожна **актомовленнєва функція** в глобальному плані має своє конкретне завдання – служить спонуканню, повідомленню, питанню тощо.

За типом **дискурсивного зв'язку** серед СМА розрізняють комплексні, композитні та сполучені.

Композитними мовленнєвими актами (КзМА) називають різновид СМА, що є комунікативною єдністю – цілісною послідовністю мовленнєвих дій (МА-функцій), які утворюють інтегрований блок координативно організованих однорідних комунікативно-прагматичних типів висловлювання, поєднаних спільною комунікативною інтенцією мовця.

Комплексні мовленнєві акти (КлМА) як різновид складних становлять цілісну комунікативну єдність – послідовність мовленнєвих дій (МА-функцій), які утворюють інтегрований блок ієрархічно організованих неоднорідних комунікативно-прагматичних типів висловлювання, поєднаних спільною комунікативною інтенцією. КлМА – це такі мовленнєві одиниці, які є двотактовими (двоілокутивними) номінаціями – комбінаціями головного і допоміжного МА. Напр.: *Давай пограємося з ним. Він сирота.*

Головним вважається той МА у складі комплексного, на який очікується вербальна або невербальна реакція адресата, а підпорядкований МА слугує для його обґрунтування. Перший мовленнєвий акт (1) є тезою до (2) та (3) і вступає з ними у відносини субординації. Два інші мовленнєві

акти обґрунтовують перший, а між собою пов'язані координативними зв'язками, тобто доповнюють один одного.

Складені МА створюються лише на основі перлокутивного відношення, що встановлюється між компонентами СМА. Ознакою цього виду СМА вважається сполучення різних за своєю природою мовленнєвих одиниць: метамовленнєвих та мовленнєвих одиниць. Напр: *Меган, ти католичка?*; *Слухай, давай я заплачу за обід.* Здійснення перлокутивної мети першого компонента задає можливості здійснення другого компонента завдяки їх прагматичному зв'язку. Між компонентами складеного мовленнєвого акту спостерігається зв'язок сприяння.

ПОЧИТАЙТЕ НИЖЧЕ ПРО ТМА Г.ГУСЕЙНОВА! НИЖЧЕ ☺

5 фактов об аналитической теории речепорождения и понимании произведений художественной литературы

Теория речевых актов — известная описательно-аналитическая лингвистическая теория, один из соавторов которой, Джон Серл, развил ее до чрезвычайно тонкого состояния. Это представление нашей речи как некой координации речепорождения и целеполагания, которое может быть показано как процесс.

1. Содержание теории

Эта теория описывает процесс высказывания, процесс говорения и построения текста, как состоящий из трех отчетливых фаз. Имеется **локутивная** фаза — то, что собственно сказано, **иллокутивная** — то, что при этом имеется в виду, или более широкий контекст, в который погружены участники разговора, а также **перлокутивная** — та цель, которая достигается сказанным.

Но этот перлокутив уже содержится в первичном толчке, в самом локутиве. Иногда теорию речевых актов связывают только с так называемыми перформативами — например, приказами, которые являются действием, актом, которые содержат его в собственной семантике и грамматике. Но это бедноватое упрощение.

Весь речевой опыт человека во всем его богатстве может быть описан с помощью этой теории, потому что первые шаги она сделала задолго до Остина и Серла — в греческой риторике и у Платона.

Серль Дж., Природа интенциональных состояний. — В кн.: *Философия, логика, язык*, пер. с англ. и нем., М., 1987; Арутюнова Н.Д. Речевой акт. — В кн. *Лингвистический энциклопедический словарь*. М., 1990.

2. О седьмом письме Платона

Истоки теории речевых актов мы можем найти в знаменитом седьмом письме Платона — знаменитом, потому что в этом письме Платон соединяет философию и политическую жизнь в одно. Долгое время это письмо считалось неподлинным, созданным в его школе, но последние исследования приписывают это письмо именно нашему философу. В этом седьмом письме имеется замечательное рассуждение о нескольких фазах, которые проходит всякий человек, когда говорит. Платон исходит при этом из той аксиомы, что цель всякой речи — это познание.

Доклад А.В. Ахутина "[Седьмое письмо Платона. Философия и математика](#)" (19.12.2008): Виртуальный философский центр при философском факультете МГУ им. М.В. Ломоносова.

3. Ступени познания

А у познания есть три ступени. Одна ступень как бы предварительная, когда мы уже догадываемся, что мы познаем, но все же не понимаем всего в целом. **На этой первой стадии**, говорит Платон, всякий человек сталкивается со словом, с именем, с названием. Он произносит его еще совсем ребенком. Он соотносит название вещи с самой вещью и приучается произносить его.

Das Bild des Dialektikers in Platons späten Dialogen info / Szlezák, Thomas A.. - Berlin, New York: Walter de Gruyter, 2008.

Следующая фаза, говорит Платон, — определение. Она начинается, когда ребенок уже может сам объяснить, что он понимает под тем или иным словом. Например, мы говорим слово «унылый», сначала ребенок только слышит его, но не понимает, что оно значит. «Унылый. Унылый день. Унылый человек. Уныние». Но вот наступает момент, когда он может объяснить, что такое уныние. Платон называет это определением. Мы прекрасно знаем, что уже на этой ступени люди различаются. Одни умеют объяснить, что они говорят, другие не могут этого объяснить.

Третья фаза еще более сложная: человеку предлагается изобразить уныние. Платон говорит, что в познании важно уметь нарисовать, а потом стереть, но все-таки сохранить это в памяти. Знать что-то, чего больше нет. Слово не произнесено, определение утрачено, и тем не менее мы получили знание о том, что это было.

Bradley V. Lewis. The rhetoric of philosophical politics in Plato's "Seventh letter"// Philosophy & rhetoric, ISSN 0031-8213, Bd. 33 (2000), 1, S.23-38.

4. О чтении стихов

Вот они, эти четыре опорные точки речи: произнесение слова, определение слова, изображение слова и, наконец, знание, в котором все свернуто и которое уже не нуждается в словах, — мы попробуем применить их на практике. В теории все понятно, а как это работает на практике? Я попробую показать, как теория речевых актов и вместе с тем платоновская теория порождения знания через речь работают при чтении стихов.

Одно из самых замечательных и известных стихотворений Пушкина о любви — это стихотворение «На холмах Грузии лежит ночная мгла».

На холмах Грузии лежит ночная мгла;
Шумит Арагва предо мною.
Мне грустно и легко; печаль моя светла;
Печаль моя полна тобою,
Тобой, одной тобой... Унынья моего
Ничто не мучит, не тревожит,
И сердце вновь горит и любит — оттого,
Что не любить оно не может.

Попробуем разобрать это стихотворение в той схеме, которую предлагают Платон и Джон Серл. Первый шаг, который мы делаем, связан не с определением (в этом стихотворении нет никаких определений в обычном смысле слова), но с картиной. Попробуем представить себе эту картину.

Мы видим, что, прежде всего, это картина, которая начинается с темноты, с мрака, и этот мрак еще усилен шумом воды. Потом звучит слово «мне грустно» — это мрачное слово, «и легко», а «легко» — это уже светлое слово. «Печаль» — мрачное слово — «моя светла», «печаль моя полна тобою». Ты и есть источник света.

И вдруг — загадочная фраза: «Унынья моего ничто не мучит, не тревожит». Не меня, а моего унынья. Оказывается, есть уныние, которое

должно быть нетревожимо и ничем не мучимо. О чем это стихотворение, о любви? Кончается оно неким гимном любви, но внутри его — отчетливое уныние. И у читателя, который понимает, что речь строится из трех ступеней, появляется вопрос, и он возвращается назад, к определению слова: почему это поэт волнуется, что его уныние будет потревожено, зачем ему уныние, в чем смысл этого уныния?

Только когда мы доходим до самого конца, мы понимаем, что уныние — это и есть то чувство, то состояние, в котором поэт и пребывает благодаря тому, что его возлюбленной нет рядом. И он может вполне описать свою любовь только в тот момент, когда он почувствует, увидит, сформулирует это уныние как предпосылку для творчества. Если она рядом, он не будет говорить ей о любви, это пошлость, вульгарность. Только потому, что ее нет, он испытывает это удивительное огненное светлое чувство. Оно, таким образом, перформативно по-разному, но дважды — для самого поэта и для нас, его читателей.

Ю.М. Лотман. Анализ поэтического текста: Структура стиха // Лотман Ю.М. О поэтах и поэзии. СПб., 1996. С. 18–252.

5. Прикладной смысл теории речевых актов

Таким образом, мы можем подтвердить прикладной смысл теории речи как действия, как познания и прикладной смысл аналитической теории речевых актов. Она позволяет нам правильно понять стихотворение, созданное, конечно, без всякого применения платоновской и серловской теорий, но тем не менее созданное человеком, который владел этим языком лучше всех своих современников.

Гассан Гусейнов

<https://postnauka.ru/faq/33820>